

ІНСТИТУЦІЙНІ ФАКТОРИ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ УГІДЬ

© 2016 САПИЧ В. І., САПИЧ Н. М.

УДК 332.2.021

Сапич В. І., Сапич Н. М. Інституційні фактори ефективності використання сільськогосподарських угідь

Мета статті полягає в аналізі ефективності використання сільськогосподарських угідь і обґрунтуванні необхідності запровадження інституційних факторів її підвищення. Ефективність сільськогосподарських угідь розглядається як ступінь раціональності їх використання. Існуюча система натуральних і вартісних показників ефективності земельних ресурсів не враховує їх якість і ціну. За відсутності ринкового механізму формування цін на землі сільськогосподарського призначення можна використовувати показники землевіддачі й земледохідності, базу розрахунків яких є нормативна грошова оцінка землі. Здійснені розрахунки цих показників за 1995–2014 рр. свідчать про невідповідність результатів господарювання якості сільськогосподарських угідь, їх економічній родючості та недосконалість нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення. Враховуючи загальну сутність інституційних факторів, їх роль у сфері земельних відносин можна звести до регулювання відносин власності на землю, антимонопольного регулювання, заходів фінансової стабілізації та податкового регулювання. Інституційні фактори мають бути задіяні з урахуванням співробітництва України з міжнародними валютно-фінансовими установами, членства в СОТ і можливостями бюджетного фінансування.

Ключові слова: інституційні фактори, регулювання відносин власності на землю, антимонопольне регулювання, ефективність використання сільськогосподарських угідь, землевіддача, земледохідність.

Рис.: 2. **Табл.:** 1. **Формул.:** 1. **Бібл.:** 31.

Сапич Вадим Іванович – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри соціально-економічних дисциплін, Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ (вул. Миру, 24, Суми, 40007, Україна)

E-mail: sapichvadim@gmail.com

Сапич Надія Миколаївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки, Сумський національний аграрний університет (вул. Кондратьєва, 160, Суми, 40021, Україна)

E-mail: NadejdaSapich@yandex.ua

УДК 332.2.021

UDC 332.2.021

Сапич В. И., Сапич Н. Н. Институционные факторы эффективности использования сельскохозяйственных угодий

Цель статьи заключается в анализе эффективности использования сельскохозяйственных угодий и обосновании необходимости задействовать институционные факторы ее повышения. Эффективность сельскохозяйственных угодий рассматривается как степень рациональности их использования. Существующая система натуральных и стоимостных показателей эффективности земельных ресурсов не учитывает их качество и цену. При отсутствии рыночного механизма формирования цен на земли сельскохозяйственного назначения можно использовать показатели землеотдачи и земледоходности, базой расчетов которых является нормативная денежная оценка земли. Осуществленные расчеты этих показателей за 1995–2014 гг. свидетельствуют о несоответствии результатов хозяйствования качеству сельскохозяйственных угодий, их экономическому плодородию и несовершенстве нормативной денежной оценки земель сельскохозяйственного назначения. Исходя из общей сущности институционных факторов, их роль в сфере земельных отношений можно свести к регулированию отношений собственности на землю, антимонопольному регулированию, средствам финансовой стабилизации и налогового регулирования. Институционные факторы должны быть задействованы исходя из обязательств Украины перед международными валютно-финансовыми учреждениями, членства в ВТО и возможностей бюджетного финансирования.

Ключевые слова: институционные факторы, регулирование отношений собственности на землю, антимонопольное регулирование, эффективность использования сельскохозяйственных угодий, землеотдача, земледоходность.

Рис.: 2. **Табл.:** 1. **Формул.:** 1. **Библ.:** 31.

Сапич Вадим Иванович – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры социально-экономических дисциплин, Сумской филиал Харьковского национального университета внутренних дел (ул. Миру, 24, Сумы, 40007, Украина)

E-mail: sapichvadim@gmail.com

Сапич Надежда Николаевна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры экономики, Сумской национальной аграрный университет (ул. Кондратьева, 160, Сумы, 40021, Украина)

E-mail: NadejdaSapich@yandex.ua

Sapych V. I., Sapych N. N. Institutional Factors of Efficiency of Use of Agricultural Land

The article is aimed at analyzing efficiency of use of agricultural land and substantiating the need to employ institutional factors for its increase. Efficiency of agricultural land is considered as a degree of rationality for its use. The existing system of natural and cost efficiency indicators of land resources does not take account of their quality and price. In the absence of a market mechanism for developing prices for agricultural land, one can use the indicators of return on land and profitability of land, a base for calculating which can be the normative monetary valuation of land. The carried out calculations of these indicators for 1995–2014 indicate discrepancy of management results with quality of land, its economic fertility, and shortcomings of normative monetary valuation of agricultural land. On the basis of general substance of institutional factors, their role in the sphere of land relations can be summarized as regulating land ownership relations, antimonopoly regulation, providing means for financial stabilization and fiscal management. Institutional factors should be applied on the basis of the obligations of Ukraine before international financial institutions, the WTO membership, and opportunities of budgetary financing.

Keywords: institutional factors, regulation of relations of land ownership, antimonopoly regulation, efficiency of use of agricultural land, return on land, profitability of land.

Fig.: 2. **Tabl.:** 1. **Formulae:** 1. **Bibl.:** 31.

Sapych Vadim I. – PhD (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Social and Economic Disciplines, Sumy branch of the Kharkiv National University of Internal Affairs (24 Myru Str., Sumy, 40007, Ukraine)

E-mail: sapichvadim@gmail.com

Sapych Nadejda N. – PhD (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economics, Sumy National Agrarian University (160 Kondratieva Str., Sumy, 40021, Ukraine)

E-mail: NadejdaSapich@yandex.ua

Починаючи з періоду подолання великої депресії 1929–33 рр., інституціоналізм належить до тих економічних теорій, без яких не формувалася жодна антикризова програма індустріально розвинутих країн. Практичний прагматизм, дослідження економічних явищ у процесі їхньої еволюції та в тісному зв'язку із соціальними, правовими, політичними, етичними та іншими проблемами – саме ці відмінності інституціоналізму роблять останнім часом даний напрям економічної думки все більш затребуваним. Низька результативність ринкових перетворень в Україні спрямовує вітчизняних учених, у т. ч. і економістів-аграрників, звернутися до положень інституціональної теорії та забезпечити їх подальший розвиток з урахуванням сучасних потреб української економіки.

Академік НААН П. Т. Саблук розглядає стан розвитку інститутів власності, ринку, ціни, обліку і фінансового забезпечення як ключові умови реформування аграрного сектора економіки [1]. Теоретико-методологічні й організаційні засади розвитку інститутів та інституцій аграрної сфери в умовах трансформаційних перетворень обґрунтовано у роботах О. М. Бородіної, М. Й. Маліка, О. Г. Шпикуляка [2, 3]. Проблеми інституціонального забезпечення інноваційної діяльності в аграрному виробництві наведено в дослідженнях П. Т. Саблука, О. Г. Шпикуляка, А. І. Курило, С. О. Тивончука, О. В. Шаніна та інших [4, 5]. Інституційні аспекти забезпечення прав власності на земельні ресурси сільськогосподарського призначення та функціонування ринку землі викладено в розробках П. І. Юхименка, О. М. Загурського, І. В. Чикало та інших [6, 7].

Ефективність сільськогосподарських угідь учені-аграрники трактують як ступінь раціональності їх використання [8, с. 10; 9, с. 86–88; 10, с. 12–15] або рівень віддачі [11, с. 174]. Узагальнюючи сучасні дослідження аграрних економістів, можна навести таку класифікацію критеріїв ефективності використання сільськогосподарських угідь. *Критерієм технологічної ефективності* є ступінь освоєння систем ведення землеробства, оцінка результативності задіяних технологій з урахуванням усіх наявних ресурсів. *Критерієм економічної ефективності* є прибутковість використання земельних ресурсів, відповідність отриманих доходів можливостям ведення розширеного відтворення. *Критерій соціальної ефективності* полягає у ступені досягнення нормативного рівня життя сільського населення. *Критерієм екологічної ефективності* є ступінь відповідності сільськогосподарської продукції та технологічних процесів у землеробстві екологічним вимогам. На основі визначених видів і критеріїв ефективності використання сільськогосподарських угідь доцільно розглядати систему показників.

Як натуральні, так і вартісні показники ефективності використання земельних ресурсів не враховують їхньої якості. На необхідність усунення цього недоліку О. А. Бугуцький та В. О. Добринін звертали увагу ще у 1970–80-ті рр. [8, с. 109; 10, с. 19]. В умовах становлення ринкових відносин, коли земля набуває характеру товару, її вартість не може залишатися поза увагою. Тому вважаємо за доцільне віднести до показників технологічної ефективності запропонований В. Г. Андрійчуком

показник землевіддачі, який розраховується як відношення вартості валової продукції сільського господарства, одержаної з гектара угідь, до грошової оцінки цих угідь [9, с. 208]. Якщо вихід продукції з 1 га сільськогосподарських угідь характеризує ефективність використання лише фізичної площі, то землевіддача певною мірою відображає її економічну родючість.

Здійснені розрахунки показників виходу валової продукції сільського господарства з 1 га сільськогосподарських угідь і землевіддачі (табл. 1) дозволяють зробити такі висновки. Активізація земельної реформи з 2000 р. сприяла підвищенню ефективності використання земельних ресурсів. З 2005 р. відносно 1995 р. вихід валової продукції з 1 га сільськогосподарських угідь поступово зростає. У 2011 р. за цим показником був перевершений рівень 1990 р., а у 2014 р. у середньому по Україні сільськогосподарські підприємства виробили валової продукції з одиниці угідь вже на 31,5% більше, ніж у 1990 р. За показником же землевіддачі рівня 1995 р. ще не досягнуто, він має суттєві коливання, і у 2014 р. його величина склала лише 60% відносно 1995 р.

Така ситуація є результатом недосконалості нинішньої в Україні нормативної грошової оцінки сільськогосподарських угідь, особливо, якщо її розглядати в динаміці. У 2001–2005 рр. і у 2010–2013 рр. нормативна грошова оцінка сільськогосподарських угідь в Україні не змінювалася, оскільки коефіцієнт індексації, який розраховується на основі середньорічного індексу інфляції, у вказані періоди не перевищував одиниці. У цей час показники ефективності використання сільськогосподарських угідь збільшувалися, і зберігати при цьому незмінним рівень нормативної грошової оцінки землі, на наш погляд, є з позиції інтересів її власників економічно необґрунтованим. Крім того, підвищення вартості землі в результаті її індексації не відповідає реальній якості сільськогосподарських угідь, оскільки в умовах зменшення капіталовкладень в землю її природна родючість знижується. Не може також зростати ціна землі, коли її пропозиція істотно перевищує попит. У 2014 р. землевіддача скоротилася до 0,48 проти 0,51 у попередньому році, але це є виключно результатом індексації грошової оцінки землі, а вихід валової продукції з одиниці площі за цей період виріс на 1,3%.

Виходячи з вищевикладеного, вважаємо, що показники землевіддачі у 2000–2014 рр. у порівнянні з 1995 р. неадекватно відображали рівень і динаміку ефективності використання сільськогосподарських угідь. Про реальне становище в цій ситуації точніше свідчить показник виходу валової продукції з одиниці площі. Крім того, за аналогією з показником землевіддачі ми пропонуємо при дослідженні економічної ефективності сільськогосподарського виробництва розраховувати показник земледохідності як відношення маси прибутку з 1 га сільськогосподарських угідь до їх нормативної грошової оцінки [15, с. 402]:

$$ЗД = \frac{П}{ГОЗ},$$

**Ефективність використання сільськогосподарських угідь в сільськогосподарських підприємствах України
(у порівняльних цінах 2010 р.)**

Показник	Рік									
	1990	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	
Валова продукція сільського господарства на 1 га с/г угідь, грн	5146	2826	1941	3290	4570	5905	5472	6683	6767	
Нормативна грошова оцінка земель сільськогосподарського призначення, грн. за 1 га	-	3543	8574	8734	11339	11339	11339	11339	14128	
Землевіддача – відношення вартості валової продукції сільського господарства з 1 га с/г угідь до їх грошової оцінки	-	0,80	0,23	0,38	0,41	0,52	0,48	0,59	0,48	
Прибуток (+), збиток (-) від реалізації с/г продукції на 1 га с/г угідь, грн	-	19,21	-4,07	56,67	619,27	972,04	977,45	577,59	1619,73	
Земледохідність – маса прибутку (+), збитку (-) на 1000 грн грошової оцінки с/г угідь	-	5,42	-0,48	6,49	54,62	85,73	86,20	50,94	114,37	
Рівень рентабельності виробництва с/г продукції, %	42,6	13,6	-1,0	6,8	21,1	27,0	20,5	11,2	25,8	

Джерело: складено авторами за даними [12; 13; 14, с. 77].

де ЗД – земледохідність 1 га сільськогосподарських угідь;

П – маса прибутку з 1 га сільськогосподарських угідь;

ГОЗ – нормативна грошова оцінка 1 га сільськогосподарських угідь.

Розрахована таким чином земледохідність розширює систему традиційних показників економічної ефективності сільськогосподарського виробництва, які характеризують дохідність витрат (рівень рентабельності) та прибутковість використання земельних ресурсів (маса прибутку з 1 га сільськогосподарських угідь). З впровадженням в Україні повноцінного (сталого і досконалого) ринку земель сільськогосподарського призначення земледохідність можна буде розраховувати як відношення маси прибутку з 1 га сільськогосподарських угідь до його ринкової ціни.

Слід звернути увагу на те, що показники землевіддачі й земледохідності, які враховують вартість землі, протягом всього періоду показують протилежну динаміку. Якщо землевіддача, як було сказано вище, ще не досягла рівня 1995 р., то земледохідність за 1995–2014 рр. суттєво зросла. При цьому необхідно зазначити, що рівень рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції у порівнянні з показником земледохідності зростав у аналізованій період значно повільніше.

Таку ситуацію можна пояснити двома тенденціями. Перша полягає у структурних змінах у сільському господарстві, які проявилися у наданні товаровиробниками переваги у виробництві більш економічно вигідної продукції рослинництва, особливо насіння соняшнику, ріпак, кукурудзу та інші зернові. Друга тенденція зво-

диться до проблеми диспаритетності ціноутворення на сільськогосподарську продукцію і промислові засоби виробництва, що споживаються в сільському господарстві, що призводить до незадовільного формування собівартості продукції та доходів аграрних підприємств. На наявність даної проблеми і важливість її вирішення для піднесення аграрного сектора економіки неодноразово наголошували такі провідні економісти-аграрники, як В. Я. Месель-Веселяк, Б. Й. Пасхавер, П. Т. Саблук та інші [16, с. 24–25; 17, с. 81–84; 18, с. 4–5].

Рентабельність виробництва продукції сільського господарства у 1995–2014 рр. не досягнула рівня 35–40%, який прийнято вважати достатнім для здійснення в необхідних розмірах розширеного відтворення в усіх галузях аграрного сектора економіки. Протягом 1995–2014 рр. нормативна грошова оцінка сільськогосподарських угідь неухильно зростала. Якщо в 1995 р. 1 га сільськогосподарських угідь оцінювався в 3 543 грн, то у 2014 р. – в 14128 грн, що майже в 4 рази більше. Водночас, показники, що відображають прибутковість сільськогосподарських угідь, почали помітно зростати лише з 2010 р. Наведені в табл. 1 розрахунки свідчать про невідповідність результатів господарювання якості сільськогосподарських угідь, їх економічній родючості та про недосконалість нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення.

Результати господарської діяльності аграрних підприємств за 2000–2014 рр. показали, що запровадження інституту приватної власності та нових організаційно-правових форм господарювання ще не забезпечили очікуваного підвищення ефективності виробництва і раціонального використання сільськогосподарських угідь. Природна родючість ґрунтів продовжує знижуватися. Щорічний дефіцит гумусу в Україні становить 110 кг/га

[19, с. 79]. Колосальні втрати викликає ерозія. Збиток від ерозії оцінюється від 5 (за даними В. В. Кулініча) [20, с. 20] до 10 млрд дол. США (за даними С. Ю. Булигіна, Б. І. Новака і Н. А. Пасічника [21, с. 18]). Отже, для підвищення ефективності використання сільськогосподарських угідь в умовах ринкової трансформації аграрного сектора економіки необхідно поряд з традиційними факторами задіяти фактори інституційного характеру.

Ринкова економіка підвищує роль економічних чинників (ціноутворення, кредитування, інвестиційної діяльності, мотивації праці), але їх реалізація вимагає використання державних важелів, які й утворюють специфічну групу інституційних чинників. На наш погляд, до інституційних факторів підвищення ефективності виробництва слід віднести такі: антимонопольне регулювання, заходи фінансової стабілізації (цінове регулювання, товарні та фінансові інвестиції, бюджетні дотації, кредитну підтримку, страхові субсидії), регуляторну політику (державне регулювання земельно-майнових та орендних відносин, кредитування, страхування, митно-тарифне регулювання) та податкове регулювання. З урахуванням загальної сутності дефініцій «антимонопольне регулювання», «податкове регулювання», «регулювання економіки», «економічні регулятори», «економічне регулювання», «регулююча функція податків» [22, с. 171, 173–174, 179–181] та їх змістовного значення у сфері земельних відносин названі вище інституційні фактори стосовно підвищення ефективності використання сільськогосподарських угідь наведено на *рис. 1*.

Такі інституційні фактори, як регулювання відносин власності на землю й антимонопольне регулювання, реалізуються через законотворчу діяльність. Заходи фінансової стабілізації та податкове регулювання втілюються завдяки бюджетній політиці. З огляду на економічну спрямованість нашого дослідження розглянемо дієвість застосування в аграрному секторі України саме двох останніх факторів.

Згідно з чинним законодавством України інструментами фінансової стабілізації є цінове регулювання, виробничі дотації та субсидії на придбання ресурсів. Для підтримки доходів сільськогосподарських товаровиробників встановлюються мінімальні закупівельні ціни на основні види продукції. З метою здійснення державного цінового регулювання створено Аграрний фонд, який через товарні та фінансові інтервенції має встановлювати ціну рівноваги на рівні, не нижчому за мінімальну інтервенційну ціну. Проте результативність застосування цінового регулювання є дуже обмеженою. Це пояснюється двома чинниками. Перший полягає в тому, що за вкрай низької купівельної спроможності населення проблематично встановити мінімальну закупівельну ціну на рівні, який би створював сільськогосподарським товаровиробникам умови для ведення розширеного відтворення. Другий чинник, який обмежує можливості регулювання цін, полягає у вельми незначних фінансових ресурсах, що виділяються Аграрному фонду, та його неефективній діяльності. Так, за висновками Рахункової палати щодо виконання Державного бюджету України за 2014 р. на формування державного

інтервенційного фонду Аграрним фондом, а також закупівлю матеріально-технічних ресурсів для потреб сільськогосподарських товаровиробників було спрямовано 4,6 млн грн, що склало лише 0,3% від запланованих [23]. Сільськогосподарські підприємства тільки від реалізації зернових культур отримали 69295,6 млн грн. Відносно цієї виручки названа вище сума державної допомоги дорівнювала 0,007% (розраховано за даними [24]), що, зрозуміло, не могло вплинути на формування цін.

Податкове регулювання за обсягом спрямованих державою грошових коштів є більш вагомим. Основним каналом отримання сільськогосподарськими товаровиробниками податкових пільг є відшкодування податку на додану вартість (ПДВ) через спеціальний режим оподаткування. Даний механізм суттєво підвищує дохідність аграріїв. У середньому за 2008–2014 рр. сільськогосподарські підприємства щорічно в розрахунку на 1 га угідь отримували коштів за рахунок ПДВ на 186,58 грн, а їхній прибуток у відповідному вимірі складав 838,72 грн. Тобто завдяки відшкодуванню ПДВ дохідність використання сільськогосподарських угідь підвищилася на 22,3%. Водночас пільговий механізм сплати ПДВ не є досконалим. Кошти відшкодування ПДВ дуже нерівномірно розподіляються між товаровиробниками. За підсумками 2014 р. середне по Україні відшкодування ПДВ у розрахунку на 1 га угідь склало 396,98 грн. Проте у Волинській, Житомирській і Одеській областях цей показник був у межах 48,50–74,96 грн, а у Рівненській, Київській і Черкаській областях – 687,73–958,49 грн. Пільги по сплаті ПДВ усе більше спрямовуються в рослинництво, хоча ця галузь має значно вищу рентабельність, ніж тваринництво. Якщо у 2008 р. 32,1% відшкодувань ПДВ надходило для підтримки виробництва продукції рослинництва, то у 2014 р. – 73,2% (розраховано за даними [24]). Умови відшкодування ПДВ визначено таким чином, що не всі нарахування ПДВ можливо компенсувати з бюджету, що призводить до посилення податкового навантаження на сільськогосподарських товаровиробників.

Чинним законодавством на 2016 р. передбачено суттєві зміни спеціального режиму оподаткування діяльності сільськогосподарських підприємств. Запроваджується часткова сплата сум ПДВ до бюджету та на спеціальні рахунки для відшкодування залежно від виду сільськогосподарської продукції, яка реалізується, а саме:

- ✦ за операціями із зерновими культурами товарних позицій 1001–1008 згідно з УКТ ЗЕД (далі – зернові культури) та технічними культурами товарних позицій 1205 і 1206 00 згідно з УКТ ЗЕД відшкодуванню підлягає 15%, а 85% – перераховується до державного бюджету;
- ✦ за операціями з продукцією тваринництва товарних позицій 0102 і 0401 згідно з УКТ ЗЕД (далі – продукція тваринництва) відшкодуванню підлягає 80%, а 20% – перераховується до державного бюджету;
- ✦ за операціями із сільськогосподарськими товарами/послугами, крім зернових і технічних культур та продукції тваринництва (далі – інші

Застосування цих норм помітно скоротить державну підтримку сільськогосподарських підприємств. Якщо в основу обчислень взяти дані 2014 р., то за новим порядком відшкодування ПДВ у розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь зменшиться у 2,8 разу. Проте, враховуючи кризовий стан державних фінансів

сільськогосподарські товари/послуги) відшкодуванню підлягає 50%, а 50% – перераховується до державного бюджету [26].

і зазначені вище недоліки існуючої практики відшкодування ПДВ, такі зміни до спеціального режиму оподаткування діяльності сільськогосподарських товаровиробників можна вважати раціональними. Слід також зазначити, що пряма залежність між обсягами коштів державної підтримки, які було отримано за рахунок ПДВ, і рівнем ефективності виробництва відсутня. Так, у 2014 р. у названих вище трьох адміністративних областях з мінімальним відшкодуванням ПДВ у розрахунку на 1 га земельних угідь рентабельність сільськогосподарського

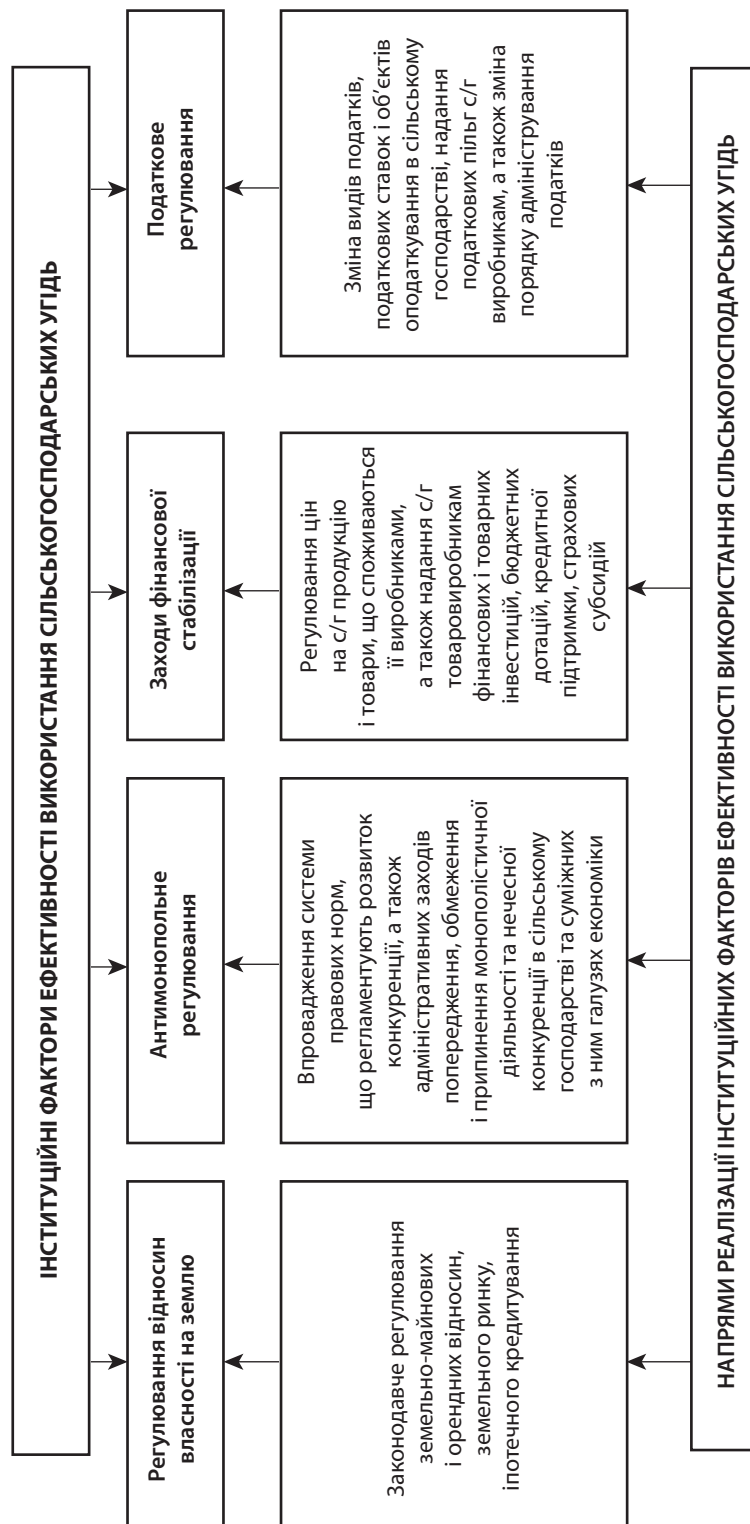


Рис. 1. Інституційні фактори ефективності використання сільськогосподарських угідь та напрями їх реалізації

Джерело: складено авторами.

виробництва була у межах 20,1–28,7% при середньому значенні даного показника по Україні 25,8% [12].

Поряд з відшкодуванням ПДВ податкові пільги надавалися через фіксований сільськогосподарський податок (ФСП), який з 2015 р. трансформовано в єдиний податок четвертої групи платників [25]. Базою оподаткування як ФСП, так і єдиного податку для сільськогосподарських товаровиробників є нормативна грошова оцінка одного гектара сільськогосподарських угідь (ріллі, сіножатей, пасовищ і багаторічних насаджень), яку було проведено станом на 1 липня 1995 р., з урахуванням коефіцієнта індексації. Однак запровадження єдиного податку призвело до збільшення ставок оподаткування. Якщо при сплаті ФСП по ріллі, сіножатям і пасовищам у 2005–2014 рр. застосовувалася ставка 0,15, то у 2015 р. платники єдиного податку мали платити по ставці 0,45 і на 2016 р. її підвищено до 0,81 [25; 26]. Крім того, податкові зобов'язання ще зростають внаслідок застосування коефіцієнта індексації за підсумками інфляції.

Наведені на рис. 2 розрахунки показують, що податкове навантаження на земельні ресурси в користуванні сільськогосподарських підприємств у 2015 р. суттєво посилилося. Обчислення податкового зобов'язання для аграріїв платників єдиного податку на 2016 р., виходячи із середнього показника прогнозованої інфляції в Україні за даними Світового банку (23,4%) і Державного бюджету (12%), визначає його на рівні 193,01 грн на 1 га сільськогосподарських угідь. Це означає, що в поточному році відносно 2014 р. податковий тиск на земельні ресурси для платників єдиного податку може зрости у 9,1 разу. Проте таке підвищення ми не оцінюємо як критичне, оскільки останній період сільськогосподарські товаровиробники суттєво підняли прибутковість. Водночас посилення податкового навантаження такими темпами не є доцільним, бо рівень рентабельності в аграрному секторі (див. табл. 1), як зазначалося вище, ще є далеким від необхідного для ведення сталого розширеного відтворення.

Головним же недоліком сучасної практики оподаткування сільськогосподарських угідь є її переважно фіскальна спрямованість і вкрай недостатній регулюючий і стимулюючий вплив. Податкове навантаження на земельні ресурси в користуванні аграріїв змінюється залежно від темпів інфляції. Безумовно, інфляція призводить до певного підвищення цін на сільськогосподарську продукцію, але в умовах інфляції доходи селян зменшуються, оскільки завжди більш високими темпами зростають ціни на товари суміжних з аграрним сектором галузей. Таким чином, не враховується сформульований фундаторами теорії оподаткування У. Петті і А. Смітом один із базових принципів щодо необхідності при визначенні земельного податку спиратися на дохідність сільськогосподарських угідь [27, с. 39; 28, с. 508].

Іншим напрямом фінансової підтримки аграріїв є здешевлення кредитних ресурсів через надання часткової компенсації відсотків за користування кредитами. Щорічно в державному бюджеті передбачаються кошти, які спрямовуються суб'єктам господарювання агропромислового комплексу на часткову компенсацію відсоткової ставки за залученими в національній валюті банківськими кредитами. За останні роки обсяги пільгового кредитування дещо зросли. У 2014 р. бюджетні кошти дозволили здешевити кредитів на 3,2 млрд грн, а у 2015 р. – на 4,6 млрд грн [29]. Втім, це ще вкрай недостатні обсяги як у порівнянні з докризовим 2008 р., коли аграрії отримали пільгових кредитів на 15,1 млрд грн, так і відносно загальної потреби в запозичених коштах, яка оцінюється у понад 100 млрд грн у рік [30].

Співробітництво України з міжнародними фінансово-економічними установами і приєднання нашої держави до Світової організації торгівлі (СОТ) вимагають перегляду існуючих в аграрному секторі інституційних важелів підтримки товаровиробників. Напевно, що відшкодування ПДВ через спеціальний режим оподаткування буде зменшуватися, а згодом і ліквідовано. Згідно з вимогами СОТ заходи підтримки «зеленої скриньки»

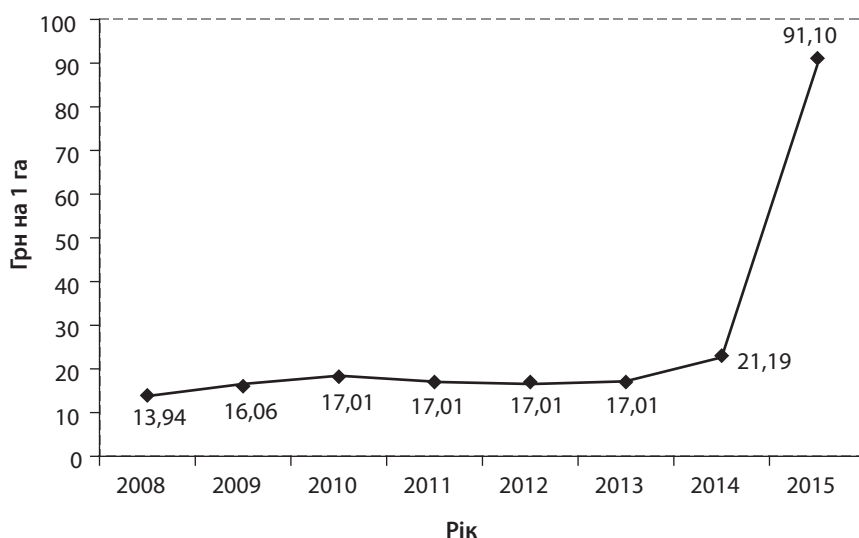


Рис. 2. Податкове навантаження по сплаті фіксованого сільськогосподарського податку (з 2015 р. – єдиного податку) сільськогосподарськими підприємствами України

Джерело: розраховано авторами на основі [13; 14, с. 77; 25].

звільнено від зобов'язань по скороченню, а заходи «жовтої скриньки» можуть використовуватися, але з часом мають бути скорочені. Оцінка заходів підтримки, що підлягають скороченню, здійснюється на основі показника «сукупного виміру підтримки» (СВП). Відповідно до п. 4 ст. 6 Угоди про сільське господарство для України не вимагається включати до розрахунку свого СВП і зменшувати внутрішню підтримку, пов'язану з конкретним товаром, якщо така підтримка не перевищує 5% від загальної вартості базового сільськогосподарського товару, також не вимагається зменшувати внутрішню підтримку, не пов'язану з конкретним товаром, якщо така підтримка не перевищує 5% від вартості загального сільськогосподарського виробництва [31].

Враховуючи названі обмеження, підтримка заходів «жовтої скриньки» має бути сконцентрована на тих, які є найефективнішими. Вважаємо, що до таких заходів відноситься здешевлення кредитів, підтримка фермерських господарств і виробництва продукції тваринництва. Цінова підтримка придбання матеріально-технічних ресурсів є менш ефективною, бо в процесі її реалізації держава фінансує не лише сільськогосподарських товаровиробників, а і посередницькі структури. Зважаючи на це, від таких витрат державний бюджет має відмовитися.

Загальна тенденція інституційної підтримки аграрного сектора полягає у збільшенні питомої ваги заходів «зеленої скриньки» і, відповідно, перенесенні акценту підтримки від сільськогосподарського товаровиробника до сільських територій. Беручи до уваги обмежені можливості бюджетного фінансування, доцільно сконцентрувати витрати в межах «зеленої скриньки» по таких напрямках, як організаційно-правове забезпечення завершення земельної реформи, удосконалення інфраструктури, сприяння структурній перебудові сільськогосподарського виробництва та впровадження програм страхування урожаю і доходів сільськогосподарських виробників.

ВИСНОВКИ

1. Активізація земельної реформи з 2000 р. сприяла підвищенню ефективності використання сільськогосподарських угідь. З 2005 р. відносно 1995 р. вихід валової продукції з 1 га землі поступово зростає. У 2011 р. за цим показником був перевершений рівень 1990 р. За показником же землевіддачі рівня 1995 р. ще не досягнуто, він має суттєві коливання, і у 2014 р. його величина склала лише 60% відносно 1995 р.

2. Рентабельність виробництва продукції сільськогосподарства в 1995–2014 рр. не досягнула рівня 35–40%, який прийнято вважати достатнім для здійснення в необхідних розмірах розширеного відтворення в усіх галузях аграрного сектора економіки.

3. Землевіддача і земледохідність за 1995–2014 рр. показали неадекватну динаміку, що свідчить про невідповідність результатів господарювання якості сільськогосподарських угідь, їх економічній родючості та про недосконалість нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення.

4. Господарська діяльність аграрних підприємств за 2000–2014 рр. показала, що запровадження інституту приватної власності й нових організаційно-правових форм господарювання ще не забезпечили очікуваного підвищення ефективності виробництва і раціонального використання сільськогосподарських угідь.

5. Ринкова економіка вимагає задіяти такі інституційні фактори ефективності використання сільськогосподарських угідь, як регулювання відносин власності на землю, антимонопольне регулювання, заходи фінансової стабілізації і податкового регулювання.

6. Застосування нових норм чинного законодавства помітно скоротить державну підтримку сільськогосподарських підприємств. Якщо в основу обчислень взяти дані 2014 р., то відшкодування ПДВ у 2016 р. у розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь зменшиться у 2,8 разу. Проте, враховуючи кризовий стан державних фінансів і недоліки існуючої практики відшкодування ПДВ, такі зміни до спеціального режиму оподаткування діяльності сільськогосподарських виробників можна вважати раціональними.

7. З 2015 р. ФСП трансформовано в єдиний податок четвертої групи платників, однак його запровадження призвело до суттєво збільшення податкового навантаження на сільськогосподарські угіддя.

8. Враховуючи співробітництво України з міжнародними валютно-фінансовими установами, членство в СОТ і обмежені можливості бюджетного фінансування, необхідно задіяти інституційні фактори на найбільш ефективних напрямках. А саме: заходи «жовтої скриньки» повинні бути зосереджені на здешевленні кредитів, підтримці фермерських господарств і виробництва продукції тваринництва, а витрати в межах «зеленої скриньки» мають забезпечити завершення організаційно-правового супроводу земельної реформи, удосконалення інфраструктури, структурну перебудову сільськогосподарського виробництва та впровадження програм страхування урожаю і доходів сільськогосподарських виробників.

Подальші дослідження розглянутих проблем мають бути спрямовані на аналізі результативності застосування останніх нормативно-правових змін у земельних відносинах, а також розробці нових інституційних важелів та інструментів підвищення ефективності використання сільськогосподарських угідь. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Саблук П. Т. Розвиток інституцій удосконалення механізму реформування аграрного сектору економіки / П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2010. - №10. – С. 3–10.

2. Бородіна О. М. Аграрна політика України: витоки, сучасний стан і нові можливості в контексті інституціоналізму та викликів глобалізації / О. М. Бородіна // Економіка України. – 2008. – № 10. – С. 94–111.

3. Малік М. Й. Інститути та інституції у розвитку аграрної сфери економіки / М. Й. Малік, О. Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2011. – №7. – С. 169–176.

4. Інноваційна діяльність в аграрній сфері: інституціональний аспект : монографія / [Саблук П. Т., Шпикуляк О. Г., Курило Л. І. та ін.]. – К. : ННЦ ІАЕ, 2010. – 706 с.

- 5. Тивончук С. О.** Інтерактивна модель інституціонального забезпечення інноваційної діяльності в аграрному виробництві / С. О. Тивончук, О. В. Шанін // Економіка АПК. – 2015. – № 2. – С. 69–75.
- 6. Юхименко П. І.** Інституціональні аспекти забезпечення прав власності на земельні ресурси / П. І. Юхименко, О. М. Загурський // Економіка АПК. – 2011. – № 9. – С. 159–164.
- 7. Чикало І.** Інституційне забезпечення функціонування ринку землі в Україні / І. Чикало // Економіст. – 2013. – № 3. – С. 29–32.
- 8. Бугуцький О. А.** Аналіз ефективності сільськогосподарського виробництва / О. А. Богуцький. – К. : Урожай, 1976. – 264 с.
- 9. Андрийчук В. Г.** Ефективність використання производственного потенціала в сільському господарстві / В. Г. Андрийчук. – М. : Экономика, 1983. – 208 с.
- 10. Проблемы повышения эффективности сельскохозяйственного производства / А. А. Никонов, С. С. Сергеев, М. И. Сидюков [и др.] / Под ред. В. А. Добрынина. – М. : Агропромиздат, 1986. – 335 с.**
- 11. Эффективность сельскохозяйственного природопользования / П. Ф. Веденичев, В. М. Трегобчук, Т. А. Козлова [и др.]. – К. : Наукова думка, 1982. – 230 с.**
- 12. Статистичні збірники «Сільське господарство України» за 2010–2014 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>**
- 13. Офіційний сайт Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://land.gov.ua>**
- 14. Економічний довідник аграрника / В. І. Дробот, Г. І. Зуб, М. П. Кононенко [та ін.] / За ред. Ю. Я. Лузана, П. Т. Саблука. – К. : Преса України, 2003. – 800 с.**
- 15. Сапич Н. М.** Підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва в умовах переходу до ринкової економіки / Н. М. Сапич // Вісник Сумського НАУ. Серія: Економіка та менеджмент. – Суми, 2005. – Вип. 3/4. – С. 399–405.
- 16. Месель-Веселяк В. Я.** Підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва / В. Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2005. – № 6. – С. 17–26.
- 17. Пасхавер Б.** Цінова конкурентність аграрного сектора / Б. Пасхавер // Економіка України. – 2007. – № 1. – С. 78–87.
- 18. Саблук П. Т.** Становлення аграрної політики в Україні / П. Т. Саблук // Економіка АПК. – 2006. – № 1. – С. 3–7.
- 19. Пилипенко О. О.** Використання сільськогосподарських земель в умовах земельної реформи / О. О. Пилипенко // Економіка АПК. – 2003. – № 1. – С. 78–82.
- 20. Кулініч В. В.** Земельні ресурси України: необхідність еколого-економічної оптимізації використання / В. В. Кулініч // Землеустрій і кадастр. – 2007. – № 1. – С. 20–22.
- 21. Булигін С. Ю.** Ерозійні процеси в степу України: розвиток і перспективи / С. Ю. Булигін, Б. І. Новак, Н. А. Пасічник // Землепорядний вісник. – 2004. – № 3. – С. 16–23.
- 22. Економічна енциклопедія : у 3 т. / Редкол. : С. В. Мочерний (відп. ред.) [та ін.]. – К. : Видавничий центр «Академія», 2002. – Т. 3. – 952 с.**
- 23. Висновки щодо виконання Державного бюджету України за 2014 рік // Рахункова палата України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16745880/Bulet_vykon_DBU_2014.pdf.**
- 24. Статистичні бюлетені «Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах» за 2008–2014 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>**
- 25. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи: Закон України від 28.12.2014 р. № 71-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/71-19>**
- 26. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році : Закон України від 24.12.2015 р. № 909-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/909-19/page>**
- 27. Петти В.** Трактат о налогах и сборах. Verbum sapienti – слово мудрым. Разное о налогах / Петти В. – М. : Ось-89, 1997. – 112 с.
- 28. Сміт А.** Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй / Сміт А. / Пер. О. Васильєва, М. Межевікіної, А. Малівського ; наук. ред. Є. Литвин. – К. : Port-Royal, 2001. – 593 с.
- 29. Стан кредитування АПК у 2015 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://minagro.gov.ua/node/17529>**
- 30. Концепція Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://minagro.gov.ua/apk?nid=16822>**
- 31. Угода про сільське господарство: Міжнародний документ від 15.04.1994 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/981_005**

REFERENCES

- Andriychuk, V. G. *Effektivnost ispolzovaniya proizvodstvenno-go potentsiala v selskom khoziaystve* [The efficiency of the productive capacity in agriculture]. Moscow: Ekonomika, 1983.
- Borodina, O. M. "Ahrarna polityka Ukrainy: vytyky, suchasnyi stan i novi mozhlyvosti v konteksti instytutsionalizmu ta vykykyiv hlobalizatsii" [Agrarian Policy of Ukraine: origins, current status and opportunities in the context of institutionalism and challenges of globalization]. *Ekonomika Ukrainy*, no. 10 (2008): 94-111.
- Bohutskiy, O. A. *Analiz efektyvnosti silskohospodarskoho vyrobnystva* [Analysis of the efficiency of agricultural production]. Kyiv: Urozhai, 1976.
- Bulyhin, S. Yu., Novak, B. I., and Pasichnyk, N. A. "Eroziini protsesy v stepu Ukrainy: rozvytok i perspektyvy" [Erosion in the desert Ukraine: development and prospects]. *Zemleporiadnyi visnyk*, no. 3 (2004): 16-23.
- Chykalo, I. "Instytutsiine zabezpechennia funktsionuvannia rynku zemli v Ukraini" [Institutional functioning land market in Ukraine]. *Ekonomist*, no. 3 (2013): 29-32.
- Drobot, V. I. et al. *Ekonomichniy dovidnyk ahrarnyky* [Economic agrarian directory]. Kyiv: Prеса Ukrainy, 2003.
- Ekonomichna entsyklopediia* [Economic Encyclopedia]. Kyiv: Akademiia, 2002.
- Kulynich, V. V. "Zemelni resursy Ukrainy: neobkhdnist ekolo-ho-ekonomichnoi optymizatsii vykorystannia" [Land resources of Ukraine: the need for ecological and economic optimization of use]. *Zemleustrii i kadastr*, no. 1 (2007): 20-22.
- "Kontseptsiia Derzhavnoi tsilyovoi prohramy rozvytku ahrarnoho sektoru ekonomiky na period do 2020 roku" [The concept of the State Target Program of the agricultural sector for the period until 2020]. <http://minagro.gov.ua/apk?nid=16822>
- [Legal Act of Ukraine] (2014). <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/71-19>
- [Legal Act of Ukraine] (2015). <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/909-19/page>
- Meseli-Veseliak, V. Ya. "Pidvyshchennia efektyvnosti silskohospodarskoho vyrobnystva" [Improving the efficiency of agricultural production]. *Ekonomika APK*, no. 6 (2005): 17-26.
- Malik, M. I., and Shpykuliak, O. H. "Instytuty ta instytutsii u rozvytku ahrarnoi sfery ekonomiky" [Institutions and institutions in the development of the agricultural sector of the economy]. *Ekonomika APK*, no. 7 (2011): 169-176.

- Nikonov, A. A. et al. *Problemy povysheniya effektivnosti sel'skokhozyaystvennogo proizvodstva* [Problems of increase of efficiency of agricultural production]. Moscow: Agropromizdat, 1986.
- Oftsiyniy sait Derzhavnoi sluzhby Ukrainy z pytan heodezii, kartohrafiy ta kadastru. <http://land.gov.ua>
- Paskhaver, B. "Tsinova konkurentnist ahrarnoho sektora" [The price competitiveness of the agricultural sector]. *Ekonomika Ukrainy*, no. 1 (2007): 78-87.
- Pylypenko, O. O. "Vykorystannia silskohospodarskykh zemel v umovakh zemelnoi reformy" [Use of agricultural land under land reform]. *Ekonomika APK*, no. 1 (2003): 78-82.
- Petti, V. *Traktat o nalogakh i sborakh. Verbum sapienti – slovo mudrym. Raznoye o nalogakh* [Treatise on taxes and fees. Verbum sapienti – word wise. Miscellaneous taxes]. Moscow: Os-89, 1997.
- "Statystychni zbirnyky «Sil'ske hospodarstvo Ukrainy» za 2010-2014 rr." [Statistical publication "Agriculture of Ukraine" for 2010-2014]. <http://www.ukrstat.gov.ua/>
- Sapych, N. M. "Pidvyschennia efektyvnosti silskohospodarskoho vyrobnytstva v umovakh perekhodu do rynkovoï ekonomiky" [Improving the efficiency of agricultural production in the transition to a market economy]. *Visnyk Sum'skoho NAU. Seriya "Ekonomika ta menezhment"*, no. 3/4 (2005): 399-405.
- Sabluk, P. T. et al. *Innovatsiina diialnist v ahrarnii sferi: instytutsionalnyi aspekt* [Innovative activity in the agricultural sector: institutional aspect]. Kyiv: NNTs IAE, 2010.
- "Statystychni biuleteni «Osnovni ekonomichni pokaznyky vyrobnytstva produktsii sil'skoho hospodarstva v silskohospodarskykh pidpriemstvakh» za 2008–2014 rr." [Statistical bulletin "Key economic indicators of agricultural production in agricultural enterprises" for 2008–2014]. <http://www.ukrstat.gov.ua>
- Sabluk, P. T. "Stanovlennia ahrarnoi polityky v Ukraini" [Formation of Agrarian Policy of Ukraine]. *Ekonomika APK*, no. 1 (2006): 3-7.
- Smit, A. *Dobrobut natsii. Doslidzhennia pro pryrodu ta prychny dobrobutu natsii* [Wealth of Nations. The study of the nature and cause of the welfare of nations]. Kyiv: Port-Royal, 2001.
- "Stan kredytuvannia APK u 2015 rotsi" [State lending AIC in 2015]. <http://minagro.gov.ua/node/17529>
- Sabluk, P. T. "Rozvytok instytutsii udoskonalennia mekhanizmu reformuvannia ahrarnoho sektoru ekonomiky" [Development institutions improve the mechanism for reforming the agricultural sector]. *Ekonomika APK*, no. 10 (2010): 3-10.
- Tyvonchuk, S. O., and Shanin, O. V. "Interaktyvna model instytutsionalnogo zabezpechennia innovatsiinoï diialnosti v ahrarnomu vyrobnytstvi" [The interactive model of institutional support innovation in agricultural production]. *Ekonomika APK*, no. 2 (2015): 69-75.
- "Uhoda pro sil'ske hospodarstvo: Mizhnarodnyi dokument vid 15.04.1994 r." [Agreement on Agriculture: International Document of 15.04.1994]. http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/981_005
- Vedenichev, P. F. *Effektivnost sel'skokhozyaystvennogo prirodopolzovaniya* [The effectiveness of agricultural nature]. Kyiv: Naukova dumka, 1982.
- "Vysnovky shchodo vykonannia Derzhavnoho biudzhetu Ukrainy za 2014 rik" [Conclusions on the State Budget of Ukraine for 2014]. Rakhunkova palata Ukrainy. http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16745880/Bulet_vykon_DBU_2014.pdf
- Yukhymenko, P. I., and Zahurskyi, O. M. "Instytutsionalni aspekty zabezpechennia prav vlasnosti na zemelni resursy" [Institutional aspects of property rights to land resources]. *Ekonomika APK*, no. 9 (2011): 159-164.